

Innehåll

TIDSKRIFTEN LANDSKAP
TEMA UTBILDNING, VATTEN
& MATERIAL, NUMMER 1, 2026

NUMMER 1, 2026 | TEMA UTBILDNING, VATTEN & MATERIAL

LANDSKAP

TIDSKRIFTEN LANDSKAP – INSPIRATION, KUNSKAP & DESIGN I UTEMILJÖER

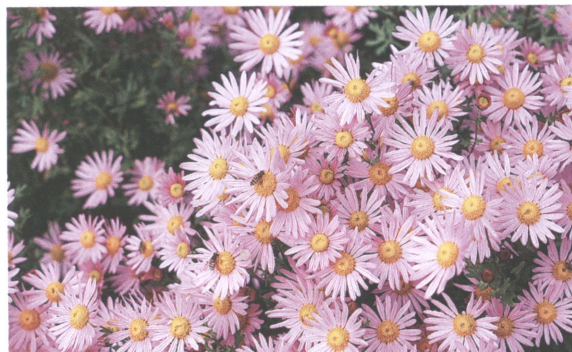

NATURPARK AMAGER

- förstärkta karaktärer lyfter området

14 | DIGITALA VERKTYG 25 | BIKOL 31 | PARKLABYRINTER 38 | URBANA TRÄDSTANDARER

- 11 Studier kan se olika ut på vägen mot trädgårdsdesigner
- 14 Digitala verktyg inom undervisningen – vad får studenterna med sig
- 16 Yrkesbevis – ett sätt att säkra kompetenser
- 19 Lider branschen av växtblindhet – och kan vi inom utbildningarna råda bot på det?
- 22 Förstärkning av områdets identitet i Naturpark Amager
- 25 Helsingborg gör egen biokol för lågförorenad mark
- 31 Parklabyrinternas historia
- 38 Urbana trädstandarder i europeiska städer: Hur tekniska regelverk formar krontäckning

ALLTID I TIDSKRIFTEN LANDSKAP

- 4 Ledare
- 6 Notiser
- 28 Perennkännarens val
- 30 Information från SLU Landskap
- 36 Växtkännarens val
- 42 Sett och sållat
- 43 Trädaktuellt
- 46 Kalendariet

REDAKTION

Lime Förlag AB
Tejarps Gård, 233 76 Klågerup
Telefon 040-40 86 80

ANSVARIG UTGIVARE

Lennart Wikström, lennart@tejarp.se

EKONOMI & MARKNAD

Agneta Lilliehöök, agneta@lime.nu

REDAKTÖR

Ann Richardsson, ann@viola.se

REDAKTIONELLA MEDARBETARE

Rolf Johansson, Cecilia Karlsson,
Dan Rosenholm, Henrik Sjöman,
Johan Slagstedt, Angelo Vecchiato,
Marie Wändel och Johan Östberg.

ANNONSER

Binh Tan, binh@lime.nu
Telefon 040-40 86 91

Annonsoriginal skickas till:
annons@lime.nu

GRAFISK FORM

Emma Nilsson, emma@lime.nu

TRYCK

Norra Skåne Offset, Klippan
www.nso.se

OMSLAGSBILD

Utvecklingen av Naturpark Amager har gjort att vattnet känns ännu närmare och mer tillgängligt. Foto: Lytt+Adept

PRENUMERATION

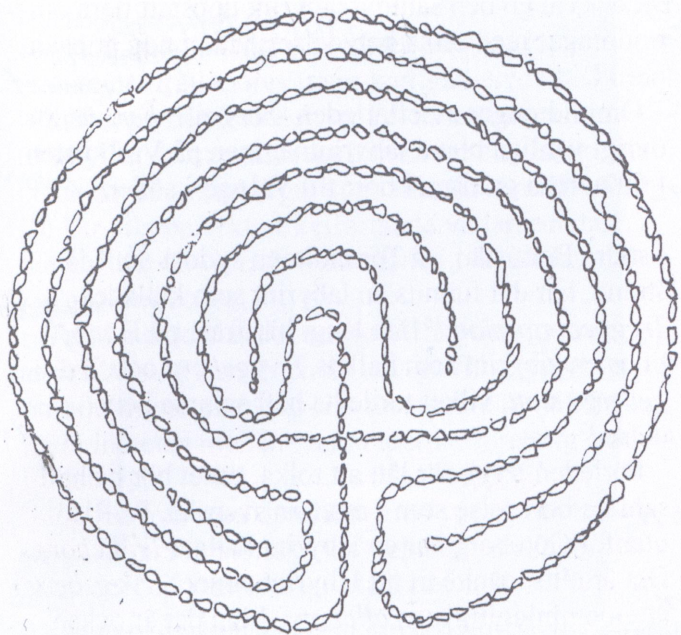
Filippa Böckman Fribing
Lime Förlag AB, Tejarps Gård, 233 76 Klågerup
Telefon 040-40 86 80,
prenumeration@lime.nu

Gäller även adressändringar och reklamationer. Glöm inte att meddela oss vid flytt.

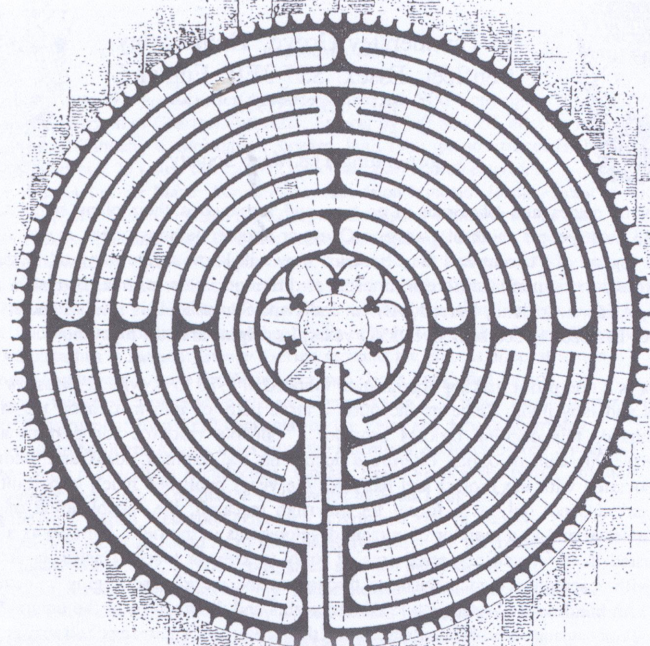
Prenumerationspris helår 695 kr.
Utlandsprenumerationer helår 1 215 kr.
Moms tillkommer.

Bankgiro 5922-0855
www.tidskriftenlandskap.se

Stenlabyrint i folklig tradition på Orrskär utanför Piteå. Labyrintforskare kallar den 8-vallars labyrint av vinkeltyp. Den kan enkelt konstrueras utifrån en basfigur som består av ett kors, fyra vinklar och fyra punkter. Datering är osäker, men troligen lades labyrinten i perioden 1400- till 1600-tal. Teckning: Jan Berglund 1908, ATA

Golvlabyrint i katedralen i Chartres från tidigt 1200-tal. Mönstret är vanligt i den skolade traditionen. Det förekommer ofta i handskrifter från 860-talet och framåt. Teckning: Jeff Saward i tidskriften Caerdroia 1992 efter Soyez 1896

Parklabyrinternas historia

För drygt 35 år sedan inventerade labyrintforskarna Frithjof Hallman och John Kraft labyrinter i Stockholm med omnejd. De fann fyra. För några år sedan undersökte jag hur det stod till med dessa fyra labyrinter och om det möjligen hade tillkommit några nya.

AV ROLF JOHANSSON

Endast en av de fyra finns kvar, men jag fann överraskande många nytillkomna, runt dussinet. Runt om i landet fann jag fler än 70 nyare parklabyrinter utan att leta grundligt. Intresset för att anlägga labyrinter har uppenbarligen tilltagit, men hur började det? Mitt ämne är parklabyrintens tidiga historia.

För enkelhetens skull kallar jag alla slags labyrinter i trädgårdar och parker för parklabyrinter, även om trädgårdslabyrint ibland skulle passa bättre. Karakteristiskt är att de anlagts som ett inslag i en trädgård eller en park, huvudsakligen till lek och nöje, men därutöver ibland med association till existentiella teman, som livets väg.

De framträder först under medeltiden och blev allt vanligare från mitten av 1500-talet och fram till 1700-talets mitt i kyrkliga, adliga och kungliga miljöer, tills de nära nog dog ut med det "engelska" parkidelets genombrott. Nu anar jag deras återkomst.

TVÅ LABYRINTTRADITIONER

Labyrinter har utvecklats i två olika traditioner: den folkliga och den skolade. Folkliga labyrinter har en mer än 3000-årig historia. De kännetecknas av att de har en väg in till mitten, så

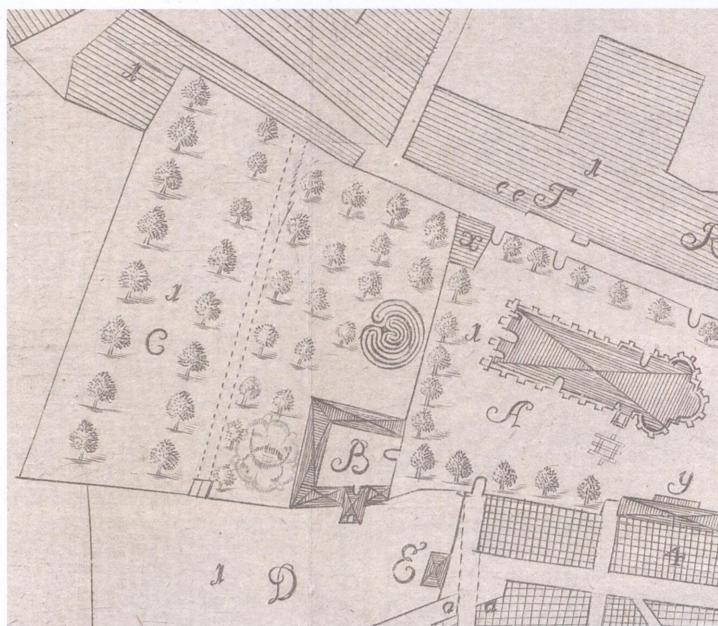
det inte går att gå vilse i dem; de kan ritas och byggas med hjälp av en enkel princip som är lätt att memorera.

Vid våra breddgrader kallas de ofta Trojaborg eller Jungfrudans. I grunden är de alla formade efter samma mönster genom hela sin historia. I kontinentala Europa skars de ut i torv; i nordliga Europa är de utlagda med stenar. Ungefär 300 stenlabyrinter finns kvar i Sverige. De ligger ute i landskapet. De äldsta, förkristna, i inlandet ofta vid gravfält och de yngre längs kusterna där de ofta är förknippade med fiskelycka i folktron. De är inte parklabyrinter.

SKOLADE LABYRINTER

Parklabyrinterna hör till den skolade traditionen. De har utformats först i tanke, kanske också ritning, efter estetiska principer, med kännedom om andras arbeten och genomsyrade av stil. De har sina rötter i den folkliga traditionen, men kom att utvecklas till många innovativa typer och mönster.

Skolade labyrinter framträder i den romerska antikens golvlabyrinter och under medeltiden i klosterväsendets manuskriptvärld. De byggs som golvlabyrinter i medeltida kyrkor och katedraler i Frankrike, Italien och England. Den mest kända som ännu finns kvar är den i Chartres – en enväglabyrint i förfinad form. ►

Utsnitt av karta över Linköping 1734. A är domkyrkan och B slottet, före detta Biskopsgården. Framför slottet syns ett kungligt namnchiffer i en blomstergård. Norr om slottet: labyrinten avbildad med mönster i folklig tradition. Trädgården är planterad med fruktträd. Kopparstick av akademigravören Jonas Silfverring efter Mattias Asp i Johannes Rydings Dissertatio de Linkopia, Uppsala universitet 1735.

Utsnitt från karta över Linköping 1750. 1 och 2 betecknar slottet och dess inre gård. 17 är "Den så kallade Trojaborg", 9 är "Uti Trädgården upptagne Quarter, på hvilka får til Kiöket nödige växter, med fruckt bärande träen och gröna Häckar omkring planterade". 10 och 11 är fruktträd. Källa: Lantmäteristyrelsens arkiv

DERAS HISTORIA

Parklabyrinterna är sprungna ur erfarenheter av folkliga torvlabyrinter på fälten och kyrkornas golvlabyrinter. De tog de steget in i trädgårdar och parker. De tidigaste omnämns från 1300-talet och fanns i anslutning till kyrkliga institutioner och residens för adel och kungligheter. De byggdes i växtmaterial, först som friliggande inslag i trädgården, senare inordnade i formträdgårdens gestaltungsidé.

Med renässansen kom labyrintmönstrade parterrer med lågväxande plantering, vilka senare blev rumsliga genom manshöga häckar och slutligen boskéer med labyrintiska passager och rum. Till mönstret är de i begynnelsen envägs-labyrinter där den folkliga traditionen förfinats.

De blir alltmer uttänkta och med utarbetad form. Mönstren blir avancerade i irrgångslabyrinter med förgreningar och återvändsgångar där risken att gå vilse är uppenbar, eller nätverkslabyrinter där gångar möts och korsas till förvillelse.

EXEMPEL FRÅN LINKÖPING

I Lund fanns en medeltida gård som kallats Trojaborg. Gården ägdes av kaniken Bennike Henriksen mellan 1348 och 1358. Innan han slog sig ner i Lund studerade han i Paris där det fanns flera parklabyrinter. Han såg dem troligen och var säkert välbekant med kyrkolabyrinterna.

Kanske fanns en av de tidigaste svenska parklabyrinterna i Lund på gården Trojaborg med inspiration från Paris. Mig veterligen har ännu inga fysiska spår efter gården Trojaborg eller dess labyrint återfunnits. Namnet Trojaborg är dock ett tecken på att där fanns en labyrint.

PARKLABYRINTEN I LINKÖPING

I Linköping fanns med säkerhet en labyrint i biskopsgårdens trädgård som senare blev Linköpings slott, men det är oklart när den tillkom och en gåta hur den egentligen såg ut. På en karta från 1734 finns den avbildad som en labyrint med mönster i

folklig tradition, men tre gånger större än den rimligtvis skulle varit om den lagts i sten: var den anlagd med häckar? I så fall är den avbildad i en realistisk storlek och definitivt en parklabyrint.

På en karta från 1750, sexton år senare, avbildas den inte längre som en labyrint, utan bara som tre cirklar i varandra med den största diametern en tredjedel av labyrintbilden från 1734. Men, i kartans förklaringar står: "Den så kallade Trojaborg", alltså labyrinten.

DEN GÅTFULLA LABYRINTEN

Om kartan från 1734 är korrekt var den en parklabyrint av häckar med mönster i folklig tradition. Om kartan från 1750 stämmer med avseende på labyrintens storlek kan den ha varit en stendlabyrint med mönster som den äldre kartan visar. Vid en georadarundersökning för 10 år sedan upptäcktes en cirkelrund "anomali" i marken där labyrinten markerats på kartorna och med samma storlek som på den senare kartan.

Så frågan är: visar den äldsta kartan labyrintens verkliga form, men i fel skala eller den senare kartan fel eller förenklad form, men i rätt storlek? Eller är båda kartorna helt korrekta? I så fall kan labyrinten ha omgestaltats till en cirkelrund berså kring 1750; vid den tiden föll parklabyrinter ur modet.

Att trädgården omgestaltades mellan 1734 och 1750 framgår av en jämförelse mellan hur den redovisas på de två kartorna. Namnet Trojaborg kan ha levt kvar även om labyrinten försvunnit, som det ofta gör. Vilken slags labyrint det fanns vid Linköpings slott är fortfarande en gåta, men att den verkligen fanns där är belagt.

SKOLADE I SENASTE MODET

Biskopsgården byggdes kring mitten av 1100-talet. Om labyrinten var en häcklabyrint kan den ha tillkommit under sista tiden som kyrkan disponerade biskopsgården, det vill säga före 1527. Då tog Gustav Vasa över biskopsgården och den blev kungligt slott. Gustav kan möjligen ha byggt en parklabyrint av

traditionell utformning, men 1545 rekryterade han Hans Friese som ansvarig för de kungliga trädgårdarna.

Holländaren Friese var väl införstådd med den skolade labyrinttraditionen. Gustavs söner Erik och Johan, senare numrerade XIV respektive III, var skolade i senaste modet inom trädgårdskonsten. Erik blev hertig 1557 och kung 1560. Om labyrinten anlagts under 1550-talets senare del, kan den förväntas varit utformad i den skolade traditionen.

LINKÖPINGSLABYRINTENS TILDKOMST

Det är en rimlig gissning att linköpingslabyrinten anlades under första hälften av 1500-talet, om den var en häcklabyrint. Om den var en stenlabyrint kan den varit äldre, men det är svårt att avgöra hur mycket äldre eftersom folkliga stenlabyrinter inte påverkats av tidsbundna stilideal; de är alla och alltid formade efter samma mönsterprincip.

Förmodligen togs labyrinten bort kring 1750 då slottet blev länsresidens. Sedan 1991 finns där en ny labyrint. Den efterliknar golvlabyrinten i Chartres och saknar därmed likhet med den tidigare labyrinten på platsen, såsom den avbildats.

VID UPPSALA OCH SVARTSJÖ SLOTT

Den kungliga trädgårdsmästaren Hans Friese var den förste att ge trädgårdarna en estetisk utformning i renässansfurstars smak. Han fick uppdraget att gestalta parklabyrinter vid de kungliga slotten i Uppsala och Svartsjö av Erik XIV 1567. De utformades lika och friliggande, alltså ännu inte integrerade i trädgårdens geometri.

Enligt skriftliga källor uppskattade kung Erik att springa i labyrinterna och de var antagligen envägslabyrinter; de fungerar bäst för löprundor och var fortfarande det vanliga labyrintmönstret. Labyrinterna var byggda av stolpar och läkt, förmodligen med spaljerade växter och de var troligen fyrkantiga i sin yttre form, snarare än runda. Vid början av 1600-talet var båda labyrinterna borta.

SERLIOS LABYRINTER

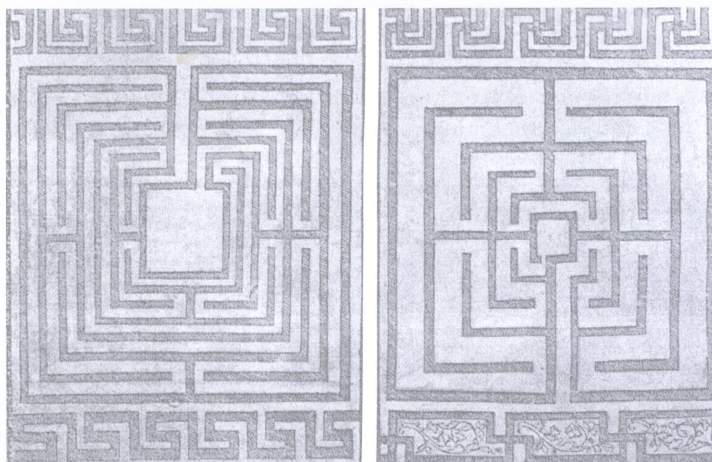
Friese var bekant med arkitekten Sebastino Serlios skrifter och de två envägslabyrinter som avbildas där. När Friese planerade de kungliga labyrinterna kan Serlios varit förebildliga. Från 1550-talet är det kungliga byggandet präglad av renässansens idévärld och formideal som Serlio så övertygande förmedlade.

Serlio var inte ensam om att publicera förlagor till labyrinter. Efter Serlios bok, 1537, kom en rik flora av trädgårdslitteratur som illustrerar labyrinter inskrivna i geometriska former som kunde integreras i trädgårdarnas kvartersformer.

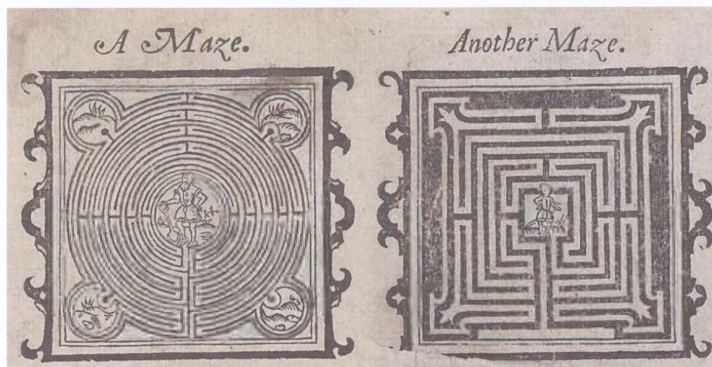
TRÄDGÅRDSLITTERATUREN

En populär bok om trädgårdar var Thomas Hills *The Gardener's Labyrinth*, 1577. Den handlar mest om anläggning och skötsel av trädgårdar, men visar också två labyrinter. De är envägslabyrinter. Hill skriver att den som har plats i sin trädgård kan anlägga en labyrint för det enda ändamålet att sporta i den då och då. Det är känt att kung Erik roade sig med just detta i sina labyrinter.

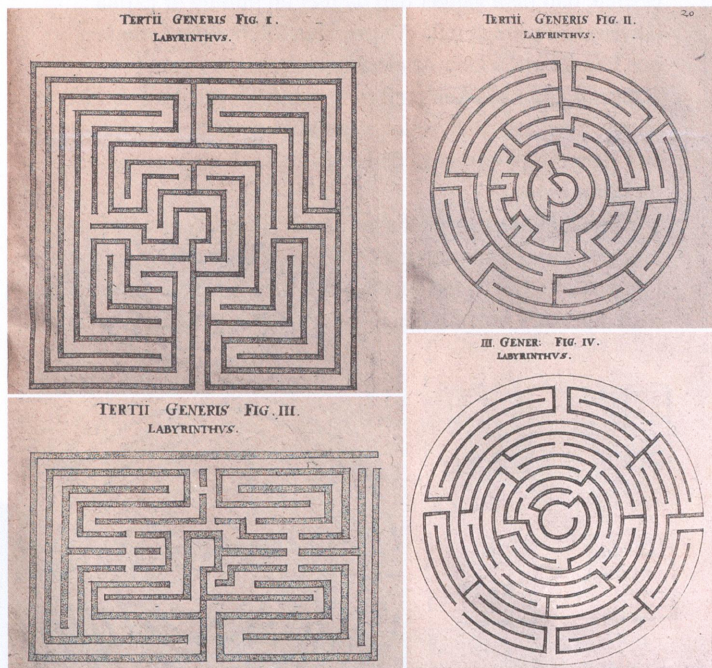
Peter Lauremberg hade många akademiska intressen och skrev bland annat om trädgårdskonst. I hans *Horticultura* från tidigt 1600-tal finns fyra labyrinter och ett antal parterrer med låga växter i labyrintiska mönster. Hans labyrinter är alla flervägslabyrinter, vilket blir det nya modet. ▶

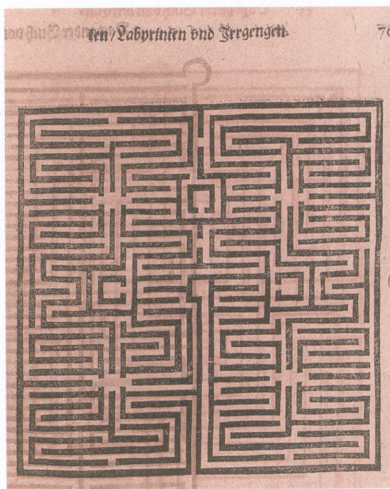
Serlios envägslabyrinter i den skolade traditionen, publicerade 1537. Redan vid början av 1540-talet fanns översättningar till nordeuropeiska språk. Källa: Public domain

Thomas Hills labyrinter i *The Gardener's Labyrinth*, 1577, är envägslabyrinter. Bastionerna i labyrinthörnen är inspirerade av kyrkolabyrinter som den som fanns i Reims. Den vänstra labyrinten har ett Chartresmönster och den högra ett mönster som anknyter till Serlios. Det är ingen Minotaurus i labyrinternas mitt, utan en fridsam trädgårdsmästare. Källa: Public domain

Peter Laurembergs labyrinter i *Horticultura* 1632. Alla labyrinter har gångar som delar sig och leder tillbaka till tidigare förgreningar, vilket innebär att man kan förvilliga sig i labyrinten. Labyrinten "Fig. III och IV" har flera ingångar och "Fig. IV" dessutom också en återvändsgång. Labyrinterna "Fig. I" och "II" finns i Peschels bok som utkommit tidigare. Om den förra skriver Peschel att man kan ha en dörr i en passage, "genom vilken man snabbt kan nå mitten. Detta tjänar syftet att om man har ett sommarhus i mitten för nöje och njutning och vill hålla en måltid eller en dryckesbudning där, kan tjänarna snabbt komma in med mat och dryck, eftersom man annars mycket väl kan bli hungrig och törstig innan man hittar rätt ingång i labyrinten" (min översättning). Källa: Public domain

En av Johannes Peschtels labyrinter i *Garten Ordnung*, 1597. Här är det lätt att hamna i evighetsslingor och det behövs verkligen en ariadnetråd för att ta sig in och ut. Inte nog med det: det finns också fyra mål, varav tre kan betraktas som falska.

Peschel skriver i anslutning till flera av sina avbildade labyrinter att han också har byggt dem och upplyser om vilka beställarna var. Till Perschels märkligaste idéer hör den han presenterar sist i sitt labyrintkapitel. "...om någon vill hålla en trädgård säker, finns det ingen bättre inhägnad runt den än en labyrint. Genom den kommer ingen lätt in i trädgården. Och även om någon skulle ta sig in, skulle den vara lika ivriga att komma ut igen" (min översättning). Han visar en plan på sin trädgård i en labyrint. Källa: Public domain

FÄNGSLANDE LABYRINTER

William Lawson, en kyrkans man intresserad av trädgårdar, skriver i tidigt 1600-tal: "Mazes well framed a man's height, may perhaps make your friend wander in gathering of berries, till he cannot recover himself without your help." Irrgångslabyrinter där det är lätt att förvillas blev ett sant nöje, särskilt att beskåda.

I Johann Peschels trädgårdsbok, 1597, finns ett helt kapitel om labyrinter med drygt 30 avbildningar. Många är konstruerade med syftet att den som går in i dem ohjälpligt kan snärjas i evig rundgång.

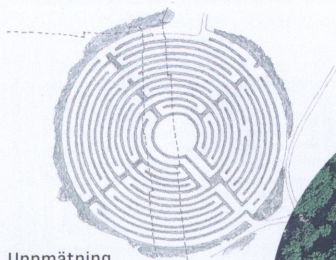
ALTIERILABYRINTEN I DROTTNINGHOLMSPARKEN

På sin italienska resa kom Gutsatv III till Rom 1783. Där besökte han flera gånger den då mer än hundra år gamla labyrinten i pävliga villa Altieri. Den föll honom i smaken och han lät arkitekten Adelcrantz anlägga en kopia i Drottningholmsparken med tre meter höga häckar och 120 meters diameter. Labyrinten var en cirkelrund enväglslabyrint av Chartrestyp, vilket vid den tiden måste betraktas som ett föråldrat mönster.

På en uppmätning 1791 syns att labyrinten börjat förfalla; kungens intresse för den hade klingat av och sedan han stupat i operahuset året därpå accelererade förfallet. Kvar finns idag bara den stora runda formen som en öppen gräsyta i parken.

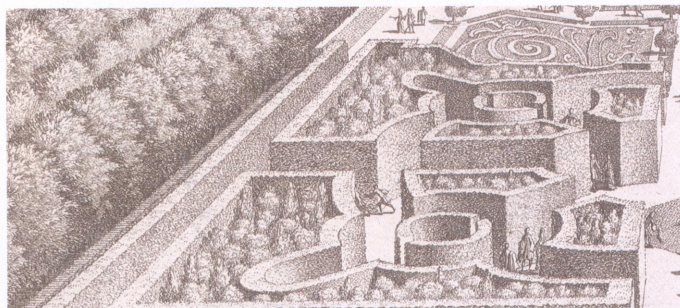
Labyrinten vid Villa Altieri i Rom förmodligen planterad under sent 1500-tal eller tidigt 1600-tal. Fotografiet är från 1852, strax innan labyrinten togs bort eftersom en flock rävar hade bosatt sig i den. Källa: Public domain

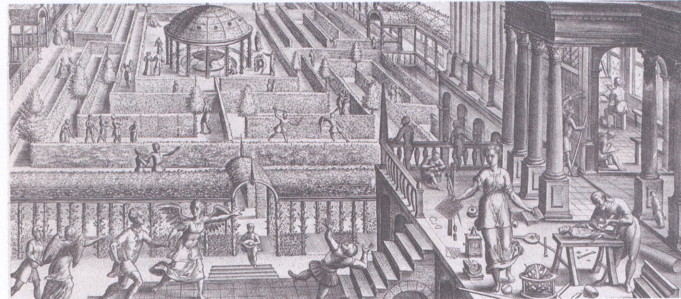
Uppmätning av Altierilabyrinten i Drottningholm 1791 av lantmätaren Ulrik Berndes. En del i mitten på Berndes ritning har gått förlorad. Här har ritningen kopierats och rekonstruerats i området mellan de två streckade linjerna. Ett begynnande förfall kan anas genom att delar av häckarna saknas. Det är möjligt att det fanns ett träd i mitten av labyrinten, som i förebilden i Rom.

Satellitbild från Drottningholmsparken. Numera klipps labyrintmönstret i gräset under sommaren. Det går åter att vandra i Altierilabyrinten, men de höga häckarna den ursprungligen hade bjöd på en annan slags upplevelse. Källa: Google Earth

Boské i Kungsträdgården, 1700. Detalj av gravyr av Johannes van Aweelen i Erik Dahlbergs *Suecia antiqua et h.*

Labyrint med manshöga häckar. I labyrinten pågår olika aktiviteter som unga män ägnar sig åt i åldern 16 till 32, för att senare ledas av änglar till konsternas palats, enligt gravyrens text. Hermann Kern - i *Through the Labyrinth - tolkar bilden som också en kärlekslabyrint - vägen till äktenskap i labyrintens mitt. Hieronymus Werix omkring 1600. Källa: Public domain*

FORMTRÄDGÅRDENS LABYRINTER

I formträdgården inordnas labyrinterna i trädgårdens kvarter. De uppstod ur broderiparterren med låga växter, som fick labyrintiska mönster. Eftersom de presenterades med full överblick var de varken förvillande eller överraskande, men i olika avseenden tankeväckande. Senare utfördes de med manshöga häckar där mönstret inte avslöjas förväg. De blev irrgångslabyrinter med gångar som delar sig. Under parklabyrinternas sista storhetstid utformades de som boskélabyrinter med gångar i ett nätverk.

BOSKÉLABYRINTER

Under det senare 1600-talet blev boskéer det nya modet i trädgårdskonsten: boskéer som är kvarter med tät och hög vegetation där gångar och rum är "utskurna"; de representerar en slags hybrid mellan byggnadskonst och trädgårdskonst.

Tessin den yngre beskriver den boské han ritade in längst bort i formträdgården i Drottningholmsparken 1681 som "ifrån alla hörnen och Sijdorna, med åtskillige korsgångar och Små cabinetter såsom Labyrinth eller Irregård igenom bruten, hwilka och änteligen

Enda till en mitt uthi lemnad stoor fyrkantig platz".

Den så kallade stjärnboskén som Tessin beskriver, uppfattar vi kanske inte idag självklart som en labyrint, men det sena 1600-talets upplysta gjorde det uppenbarligen. Boskéerna kräver sin egen berättelse och jag återkommer till dem.

För den som anlägger nya parklabyrinter är deras historia en rik källa till uppslag. •

Läs mer om labyrinterna

- Resultatet av min uppföljning av labyrintbeståndet i Stockholm finns i Stockholm's Mazes and Labyrinths, Caerdroia, the Journal of Mazes & Labyrinths, nr 51, 2022.
- En del nyttillkomna labyrinter i Stockholm visas i min artikel Labyrinter förr och nu, Tidskriften Landskap, nr 4, 2023.
- Om Trojaborg i Lund: se Anders Andrén: Parisisk trädgårdskonst i Lund?, Kulturen, 1998.
- Uppgifter om labyrinterna i Uppsala och Svartsjö, Erik XIV:s labyrintiska löprundor och efterföljande öldricken återges av Sten Karling i Trädgårdskonstens historia.
- Tessin den yngre citeras efter Nils Wollin Drottningholms lustträdgård och park.
- Om Altierilabyrinten, Nils Wollin igen.
- Och Magnus Olausson, Engelska parken i Sverige.
- Äldre trädgårdslitteratur finns publicerat på nätet. URL-adresserna prövade och fungerande i januari 2026. En del äldre trädgårdsböckerna har utkommit i flera upplagor. De kan skilja sig åt med avseende på titlar och illustrationer.

ESSÄ-SKRIBENT

Rolf Johansson – är docent och professor emeritus i landskapsarkitektur vid SLU i Ultuna.

VIDARE LÄSNING

Sebastino Serlios skrev sina sju böcker om arkitekturen Tutte l'opered'architettura et prospetiva under 1530-talet. Den med labyrinter publicerades i Venedig 1537. Det är en arkitekturtraktat som inte behandlar trädgårdskonsten, men de två labyrinter han avbildar har haft stor betydelse för renässansens trädgårdslabyrinter.
<https://archive.org/details/tutteloperedarch00serl>

Thomas Hill publicerade sin bok The Gardener's Labyrinth 1577. Boken innehåller många vackra träsnitt som skildrar anläggning och skötsel av trädgårdar.
<https://archive.org/details/CAT10889940/page/n1/mode/2up>

Johann Peschel, Garten Ordnung. 1597. Innehåller många avancerade labyrinter, 31 stycken. Den första trädgårdsboken på tyska.
<https://www.digitale-sammlung.de/en/view/bsb00090252?page=,1>

William Lawsons A New Orchard and Garden, utkom första gången 1623. Lawson återger bara en labyrint, en av Serlios. I mitten har han placerat ett solitärt träd i skolad renässansanda. Det finns några vackra och illustrativa träsnitt i boken som visar trädgårdsarbete och trädgårdsplaner.
<https://www.gutenberg.org/files/29058/29058-h/29058-h.htm>

Peter Laurembergs labyrinter finns i hans Horticultura, 1632. Han avbildar åtta labyrinter och därtill ett antal labyrintiska lågväxande planteringar. På latin och rikt illustrerad.
<https://www.digitale-sammlung.de/en/view/bsb11217768?page=,1>

Den som vill tränga in i den folkliga traditionen av labyrintbyggande rekommenderas **John Krafts** nyligen utkomna Trojas murar. Labyrinter under 3 000 år. Kraft karakteriserar också de två labyrint-traditionerna som jag använder som teoretiskt ramverk här.